

1022

A MAGYAR HÍRLAP HÉTVEGI MELLÉKLETE
2016. OKTÓBER 22.
SZERKESZTETTE: PETÁN PÉTER
MŰVÉSZETI VEZETŐ: SALÁT ZALÁN PÉTER

S a r j a d é k o k

Aranyom vonását az ábraképeletben
Remed huzam hogy hven fölleli
De így ha a mit a festő hibázott
A költő azt utána kipróbál

AranyJános

Petőfi Sándor 1847-es első szalontai látogatásán rajzolta le Arany Jánost. A művel, bár tetszett neki,
a Toldi írója nem volt maradéktalanul elégedett
FORRÁS: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE (ATHENAEUM, BUDAPEST 1907)

Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú

„Mint ha pásztortűz ég őszi éjszakákon, / Mesziről lobogva tenger pusztaságon...” – Vajon van-e olyan érettségizett magyar ember, aki ne tudná, ki az a személy, kinek képe úgy lobog fel Arany Jánosnak „majd kilenc-tíz ember-öltő régiségben”? Az a személy, kinek pusztája létezését több 19. századi történész és irodalmár kétségbe vonta, mígnem a Kisfaludy Társaság 1846 elején jónak látta pályázatot hirdetni olyan népies formájú és szellemű költői beszélyre, melynek hőse valamely, a nép ajkán élő történelmi személy – példaként említve Mátyás királyt, Toldi Miklóst, Kádár vitézt.

„Ez éppen olyan, mintha nekem szólna, hiszen e vidéken élt valaha a Toldi-nemzetség; ha nagyon kihajolok ablakomon, idelátszik a Csonkatorony, a Toldi-vár donjonja” – gondolta Arany János, Nagyszalonta aljegyzője, aki igazán meglepődött, amikor egy hideg februári napon azt a hírt hozta a posta, hogy az ő előző novemberben álnéven Pestre küldött, Az elveszett alkotmány című (saját bevallása szerint nem nagyon sikerült) víg eposza nyerte el a Kisfaludy Társaság pályadíját, huszonöt aranyat. A huszonkilenc éves ismeretlen költő –, aki rengeteg hivatali munkája és családi elfoglaltsága (ekkor már két kisgyermek volt) miatt csak késő este és kora reggel tudott időt szakítani az olvasásra és írásra – a váratlan elismeréstől felbuzdulva 1846 tavaszán nagy kedvvel nekifogott a Toldiról szóló népies eposz megírásának, amelyet éppen százhetven éve, október 23-án fejezett be.

Miképp, milyen körülmények között keletkezett a magyar irodalom egyik legismertebb, emblematis remekműve, amelyet az irodalomtörténészek többsége Arany legfontosabb, legmeghatározóbb, még ha esetleg nem is a legjobb alkotásának tart? Már Riedl Frigyes, akinek Aranyról szóló könyve (1887) az első, s mind a mai napig talán a legnagyobb hatású és egyik legszebb ábrázolása, értelmezése a költő személyiségének, alkotószellemének és életművének, megállapította, hogy az 1840-es évek politikai reformszelleme, közéleti fejlődése, forrongása, a nép és a népies „divatba jövése” az irodalomban, s főként Petőfi példája – különösen a János vitéz (1845 márciusában jelent meg) – is hatott a nép között nevelkedett, a társadalmi viszonyokat és közügyeket jól ismerő Aranyra, amikor nekifogott a Toldi megírásának. Mégis, a legdöntőbb motívum a hely szelleme volt. Ahogy Riedl írja: „A hely, ahol születünk, a környék, melyben nevelkedünk, életünk végéhez tartozik. Ilyen volt Aranyra nézve Nagyszalonta, a város, ahol nevelkedett, ahová öregségében mindig visszavágyódott.”

Hogy Arany János és Nagyszalonta – költő és hona – mennyire összetartozik, annak legszébb példája éppen a Toldi-trilógia. Arany

gyermekkorában édesapjától és másoktól sok történetet hallott a Toldikről, Szalonta egykori birtokosairól és a hajdúkról, akik Bocskai István fejedelem jóvoltából 1606-ban telepedtek le a bihari Szalontán, majd a török hódítók elleni őrhelyül felépítették a legendás várat. Ebből Arany idejében már csak a Csonkatorony maradt meg, de a történelmi emlékhely nem engedte feledésbe merülni a dicső múltat, melyet Arany Az ó torony című versében (1850) így örökített meg:

„Nagy-Szalonta nevezetes város,
Mégsem olyan nevezetes már most,
Mint mikor volt szabad hajdúfészek,
Benne lakván háromszáz vitézek.
Csonka torony nyúlik a felhőbe,
Rajta pihen a nap lemenőbe’:
Rá-ráveti visszazéző fényét,
Mintha látnám ősapáim vérért.”

A Toldi-mondák, a hajdúemlékek, a városnak és saját őseinek a Mária Terézia királynő alatt elvett, eltörölt nemesi címet-jogot viszszerző hosszú (végül is sikertelen) küzdelme megannyi szál volt, mely együttesen a múltba vezette Arany képzeletét. Nagyszalonta –, amely a mai Románia területén fekszik, alig több mint tíz kilométerre a magyar határtól, Nagyváradtól délnyugatra, a Kölesér partján – a 16. századig jelentéktelen községnek számított, ősi birtokosa a Toldi-nemzetség volt. A környék a 16. század második felétől az erdélyi fejedelmek fennhatósága alá tartozott, a portyázó török csapatok többször megsarcolták, fosztogatták, majd 1598-ban a Váradot ostromló oszmán sereg végigpusztította-rabolta az egész vidéket. Az életben maradt lakosok, köztük a szalontaiak, elmenekültek, erdőkben és mocsarakban kerestek menedéket, a férfiak közül sokan hajdúnak vagy zsoldos vitéznek álltak. A Habsburgok elleni sikeres szabadságharc vezetője, Bocskai István fejedelem 1606-ban Kölesér várába háromszáz fegyveres, szabad hajdút telepített, akik nem sokkal később megvásárolták Szalonta birtokát Toldi Györgytől, s a hajdútelepülésen felépítették a török ellen védő végvárat, melynek emlékét máig őrzi a lerombolt, majd a 19. század végén restaurált Csonkatorony, s 1899 óta otthont ad az Arany János Emlékmúzeumnak. A szalontai hajdúk vitézségéről szóló mondákon nőtt föl a gyermek Arany, s ezt a hagyományt így örökítette meg 1867-ben a Toldi szerelme hatodik énekében:

„Hallgatom a három nyárfa ezüst lombját,
S tanulom, amelynek tanui, a mondát:
Hogy telepedtek volt hajdúk Köleséren,
Bocskaitól nyerve faluhelyet véren;
Azután hogy vették Toldi jeles várát,
Gulya s ezer tallér ütven meg az árát.
Onnan a háromszáz – mikor s mez’ iránt a

Haza, Bethlen, a két Rákóczi kívánta,
Táborba, mezőre, hadakozni hősen,
Hogy robbana mindjárt, – köztük az én ősem.”

A református Arany-család nem volt ama háromszáz alapító hajdúcsalád között, de rövidesen ők is letelepedtek Nagyszalontán. A család a Kraszna vármegyei Nagyfalú (Szilágynagyfalú) mezővárosból származott, s Arany két őse, János és Ferenc – az utóbbi leszármazottja a költő – 1634-ben I. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől kapott nemesi oklevelet hadi szolgálatai jutalmául. Nagyfalú és Nagyszalonta századokon át összekötötte a Toldikat és az Arany-családot – ez utóbbi címerét, egyben saját identitását Arany így örökíti meg a Toldi szerelme végén: „Zárt sisakon s pajzson kézbe’ kivont kardú / Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú.”

A szülőföld hagyományai, saját őseinek dicső múltja, az édesapjától kisgyermekként hallott régi históriák, kívülről megtanult Toldi-mesék, és saját olvasmányai, irodalmi búvárkodásai szerencsésen összetalálkoztak a Kisfaludy Társaság pályázata által tálcán nyújtott lehetőséggel – ennek lett nagyszerű gyümölcse a Toldi. Arany szinte azonnal elkezdte írni, s már márciusban azt írta naplójába, midőn Egyszerű beszélyke címmel első kinyomtatott írása megjelent az Életképekben: „Olyan örömmel dolgozom rajta, mintha ettől függne az életem... Semmiért nem hagyom abba!” A Kisfaludy Társaság Évlapjaiban 1846 júniusában megjelent Az elveszett alkotmány, de Arany ekkor már teljesen a Toldiban, a Toldinak élt, amelynek kéziratát október 23-án fejezte be.

Első nagy művét félve adta ki kezéből, aggasztotta, hogy senki nem volt, aki elolvasta, véleményezte volna. Félt a kritikától, legfőbbsképpen a szalontai emberek szájától, akik korábban Petőfi János vitézét sem sokra becsülték, pedig Arany hozzá hasonlította Toldiját. A következő év január végén kapta meg Erdélyi János költőnek, a Kisfaludy Társaság titoknokának levelét a jó hírrel: a Toldi lett a pályanyertes, a bizottság egyhangú döntése nyomán. S a mű olyannyira tetszett a Kisfaludy Társaság nagyjainak, hogy a nyertesnek járó díjat jelentősen megemelték, az eredeti tizenötől húsz aranyra.

A boldog család aznap este együtt örült a szalontai „kis notárius” szerény hajlékában, pár nap múlva régi barátja, Szilágyi Pista levélben gratulált neki. Vahot Imre, a Pesti Divatlap szerkesztője népies költeményeket kért tőle. Eötvös József, a falu jegyzője írója (a regény 1845-ben jelent meg, s nagy hatással volt Az elveszett alkotmány megírására) azt mondta a szalontai aljegyző művéről, hogy

mindent odaadna a Toldiért, amit valaha írt és írni fog. De mindezeket felülmúlta Petőfi Sándor, a kor legnépszerűbb költője, akinek levele 1847. február 10-én érkezett meg Aranyhoz. Amint megtudta, hogy a Toldi nyerte a Kisfaludy Társaság pályadíját, sietett elolvasni a népies eposzt, s amint elolvasta, azonnal verses levelet írt Toldi írójához, elküldve lelkét „meleg kézfogásra, forró ölelésre”. Arany rögtönzött versben válaszolt Petőfinek, s ezzel megszületett a magyar irodalomtörténet egyik legszebb és legnemesebb, de mindenképpen leghíresebb, legendás barátsága. Petőfi csodál(koz)ó, kíváncsi kérdésére – „Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt / Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki.” – Arany így válaszol:

„S mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék,
Ki törzsömnek élek, érette, általa;
Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék,
Otthon leli magát ajakimon dala.”

Arany népi sarjadék, nemesi származása ellenére szegény, parasztmunkából élő család utolsó gyermeke volt. Édesapja térde közé fogta a három-négy éves kisfiút, s betűket rajzolt elébe a tűzhely hamujába, úgy tanította olvasni. Példáját utánozva a hamuba rajzolatot először betűket a gyermek Arany is, s hamarosan már édesapjával együtt olvasták a Szentírást, aztán különböző meséket meg az akkori ponyvairodalom népszerű termékeit. Arany György a Miatyánk és a Hiszekegy latin szövegére is megtanította kisfiát, s látva, hogy milyen elismerést arat tudományával a templomban, sőt az iskolában is, azt bizonygatta, hogy az ő fiát az Isten is pennás embernek teremtette, nem való annak az eke szarva.

Arany Toldit is népi sarjadéknak ábrázolja, aki bár paraszti külsejű és parasztmunkát végez, de gazdag nemesi család sarja, s „mint-ha más mezőkre vágyna e határrul”. Már az eposz legelején megtudjuk, milyen emésztő vágy ég benne a vitézi élet után („Hej! ha én is, én is köztetek mehetnék, / Szép magyar vitézek, aranyos leventék!”), s milyen sértésnek érzi, amikor Laczfi nádor parasztnak nézi, szólítja („Hé, paraszt! melyik út megyen itt Budára?”). A vendégoldalak nevezett nehéz székerrudat fél kézzel hosszan, egyenesen kintartó hatalmas ereje, úri önérzete („»Hm, paraszt én!« emígy füstölög magában, / »Hát ki volna úr más széles e határban?«”) és a belsejében dúló harag („Mint komor bikáé, olyan a járása, / Mint a barna éjfél, szeme pillantása, / Mint a sértett vadkan, fú veszett dühében, / Csaknem összeroppan a rúd vas kezében.”) drámai érzékeltetése jellemének és jövőendő sorsának.

Ezt követi a konfliktus az őt megvető, eltasztító, jussa kiadását megtagadó álnok test-

Petőfi, amint elolvasta a népies eposzt, azonnal verses levelet írt a Toldi írójához, elküldve lelkét „meleg kézfogásra, forró ölelésre”.

Ezzel megszületett a magyar irodalom leghíresebb barátsága.

Eötvös József azt mondta a szalontai aljegyző művéről, hogy mindent odaadna érte, amit valaha írt és írni fog.

vérbátyjával, Györggyel, aki parasztnak is rossznak nevezi, és juss gyanánt arcul csapja Miklóst. Toldi éktelen haragra gerjed, szinte agyonüti bátyját, de édesanyjuk közük fut, s testével védi nagyobbik fiát, „pedig nem is Györgyöt, hanem Miklóst félti”. A tragédia azonban csak késik, nem marad el, mert kisvártatva György arra buzdítja legényeit, hogy ingereljék, bosszantsák a magában búsuló Miklóst, akinek vállalt eltalálja egy dárda, iszonyú haragjában egy malomkődarabot dob a szolgálak közé, s egyikük életét kioltja: „Elrepült a nagy kő, és ahol leszálla, / Egy nemes vitéznek lón szörnyű halála: / Mint olajütőben szétmállott a teste, / És az összetört hús vérolajt ereszte.”

Benedek Marcell, aki utolsó, ragyogó könyvét az általa csodált Aranyról írta, ezt kérdezi: „Hozzájárult-e Toldi helyzetének rajzához Arany családjának eredménytelen harca nemességének elismeréséért? Ezt csak találgatni lehet. Annál bizonyosabb, hogy a jegyzői irodába beszorított Arany, a nemesi élet gnyoros szemlélője a maga elnyomottságának érzését vitte át hősenek lelkébe. Ehhez a lírai kapcsolathoz már csak az hiányzott, hogy Toldit a lelkiismeret gyötrelmei is rokonává tegyék Aranyra. Ezt a rokonságot meghozza Miklós akaratlan gyilkossága. A lelkifurdalás drámai ábrázolását, a bűn és bűnhődés problémáját aztán megtaláljuk az egész trilógiában éppen úgy, mint Arany balladáiban.”

A megdöbbenés, indulati gyilkosság kettős következménye végigkíséri Miklóst az egész költeményen keresztül: külsőleg az üldözöttség (el kell menekülnie otthonról bosszúsómozgás bátyja és a törvényes igazságszolgáltatás elöl), bensőleg a bűntudat, a lelkifurdalás („Hasztalan kereste a magánosságot, / Mert beteg lelkének nem lett orvosságot.”), és a megtisztulás vágya („De hiszem az Istent, az árvát sem hagyja, / Mert azért az árvák gondviselő atyja; / Tán veszett nevemet is lemossa vérem, / Mit fejemre költe drága jó testvérem.”).

Miklós nem akar bosszút állni testvérén, inkább elmegy hazulról, elhatározza, hogy „felmegy Budára bajnok katonának”, felajánlja szolgálatait a királynak. Közben ott Nagy Lajos felkínálja a megoldást az öccsét beáruló bátyjának, átlátva, hogy az álnok Toldi György nem jó-, hanem rosszakarója saját testvérének, meg akarja kaparintani öccse törvényes örökségét. Azt ajánlja, hogy Miklóst hozza fel mielőbb Budára, megvívni egy erős cseh vitézzel, aki már sok derék vitézét megölte: „Hadd jöjjen fel öcséd és álljon ki azzal: / Vagy erőt vesz rajta, vagy keze miatt hal, / Ha győz, úgy derék fi, méltó kegyelemre; / Ha nem, úgy vétkeért meg leszen büntetve.”

Miután Toldi a Margit-szigeten párharcban legyőzi a magyarokat gyalázó, hetvenkedő cseh vitézt, a király igazságot szolgáltat: a gonosz lelkű Györgyöt nyilvánosan leleplezi és

megszégyeníti, Miklósnak pedig megkegyelmez, és neki akarja adományozni a család ősi birtokát, de a nagylelkű bajnoknak nem kell semmilyen birtok, csak azt kéri, a király vegye be a seregébe. Lajos királyi fejéhez helyezi lovagnak tizenkét lóra járó hópénzzel, vagyis teljesül Miklósnak a mű elején megismert hű vágya. Hogy milyen egyszerű, tiszta, nemes lélek, akinek vele született becsületessége és lelkiismeretessége büszkeséggel és becsvágygal párosul, de hősiessége nem gögből, hanem alázatból fakad, azt az a jelenet mutatja a legszebben, amikor az eposz végén édesanyja boldogan dicséri, hogy milyen szép levante vált Miklósból, s ő szerényen így felel neki:

„Nem megjövendöltem, / Hogy előbb vagy utóbb bajnok lesz belőlem? / De nem köszönöm azt magam erejének: / Köszönöm az Isten gazdag kegyelmének.”

Riedl szerint legmélyebbre: szinte a szív legvégső gyökeréig hatolt Arany a magyar jellembe, midőn Toldi Miklóst megalkotta. Alakja tán a legjobb jellemzés irodalmunkban, mióta Katona Bánk bánját megírta. Előtte már Erdélyi János és Kemény Zsigmond, s utána is sokan rámutattak Arany Jánosnak a magyar irodalomban egészen új nyelvére és észjárására, kivételes, különleges ábrázoló és jellemző művészetére, amellyel úgy látja, és látatja alakjait (nem csupán Toldit), úgy állítja őket elénk, mintha közvetlen ismer-

rőseink, legközelebbi rokonaink, barátaink volnának. Miközben Toldi külső élete és belső, lelki küzdelme kalandfilmszerűen pereg előttünk, az eposz tele van apróbb vonásokkal, melyek életet és hitelességet adnak az elbeszélésnek. A szalontai tájat és népet, a népi karaktereket pontosan és plasztikusan megörökítve Arany beviszi eposzába a 19. századi magyar népeletet. Joggal írta Szerb Antal, hogy a Toldi a népies-nemzeti költészet legkanonikusabb műve, melynek „minden strófája a magyar valóságnak újabb és újabb, addig meg nem figyelt részletét rejtve el”, világítja meg és jellemzi úgy, ahogy Arany előtt senki nem volt képes.

Babits Mihály a fogarasi főgimnázium tanáraként a múlt század elején azt javasolta a fiataloknak, hogy olvassák el minél többször a Toldit, mert abból többet lehet tanulni magyarul beszélni és gondolkodni, mint talán minden más könyvből együttvéve; a magyar költők közül Arany a „leggazdagabb szóban és gondolatban, aki legjobban tudott magyarul”. Először Petőfi nevezte a „Toldi írójának” Arany Jánost, s bár Szalonta leghíresebb születettének hatalmas életműve később balladáival, a Buda halálával és az Őszikékkel teljesedett ki, ez a birtokos szerkezet Arany költői jellemzéseket örökre bevésozódt a magyar irodalmi- és nemzettudatba.

FAGGYAS SÁNDOR

Mikszáth Kálmán: Magyarország lovagvárai (17.) Királyok vára (Visegrád)

Az 1889-ben írt gyűjtemény 1926-os Révai-kiadása alapján

Ami most a »mandátum«, az volt régente a vár. Minden szegény ábrándozó fiú álmaiban ott szerepelt végpontnak a vár. A középkori karrierhez mintegy hozzátartozott alacsony viskóból elindulni egy szál karddal s sok viszontagságok után egy várat szerezni.

Pedig az nem volt éppen kis feladat, a királyt kivéve, kiről fel is maradt a közmondás: »Könnyű a királynak várat szerezni.« A főurak, e hatalmas oligarchák, sokszor maguknak éltek, de okvetlenül a királynak haltak. A fiskus kezébe sűrűn hullottak a várak, kivált hadjáratok idején, a kihalt nemzetségektől.

Más ember fiának azonban nehezen ment a várszerzés, mert vagy építeni kellett, mint Bebek Máté uramnak, aki a XIII. században annyi pénzt talált a Krasznahorka alatti téren, hogy egyszerre hét várat épített belőle, vagy kapni kellett a királytól, vagy elvenni haddal olyantól, akinek van, vagy pedig beházasodni valami várba.

Ez utóbbi volt a legkönnyebb. Ezt csinálták az emberek, mióta a világ van, a legszivesebben. Még olyan hatalmas család is, mint a Habsburgok, házassággal szereztek országokat, s innen a találó mondás: »Bella gerant alii, tu felix Auatria nube!« (Hadakozzanak mások, te szerencsés Ausztria házasodjál.)

Visegrádhoz még könnyebben jutottak a magyar fejedelmek, a honfoglaláskor itt találták készen. Visegrádot, mint a neve is mutatja, a tótok építették, mégpedig nem oly értelemben, ahogy ezt most Budapest felől szeretjük tréfálkozva mondogatni: nem mint napszámosok, hanem mint urak. Régente tótból lefordítva »magas vár«-nak, latinul »altrum castrum«-nak fordul elő az okmányokban. Semmi kétség, hogy már ezer év előtt is ott állott azon a főszeles bérceken, mely a Duna tükrebe nézi magát s mely regényes hegyektől körülvéve, a szelíd természet bájával telt öbölből nyúlik fel merészen az égnék.

A szép királyi vár egy alvárral és egy védvárral volt biztosítva, úgy hogy sok ideig bevehetetlen várnak tartották, mint később Komáromot.

Ámbár a várak bevehetetlensége minden időben csak illúzió volt, s legjobb e tekintetben a Bem filozófiája:

- Ha bevehetetlen a vár, akkor úgysem veszi be az ellenfél tőlünk, ha pedig beveszi, akkor nem bevehetetlen, tehát visszavehetjük tőle.

Visegrád leginkább a vegyes házbeli királyok alatt virágzott. Az Árpádok is sokszor megfordultak ott, sőt Salamon »ült« is benne másfél esztendő. A tornyot, ahol el volt csukva, maig »Salamon tornyá«-nak nevezik.

De legjobban szerette ezt a helyet Róbert Károly; aki a vár aljára pompás palotát épített, s állandóan benne lakott. Egész palotasor volt akkor Visegrádon; a főuraké, kik a királyi udvar fényét vetélkedve emelték.

Oláh Miklós érsek, ki már csak Mátyás halála után láthatta Visegrádot, mint szemtanú elragadtatva ír róla: »Bámulatra méltók voltak a függő erkélyek, a dísz- és vadaskertek, az alabástrom- és márványmedencés szökőkutak, melyeket műzsák szobrai vettek körül. Négy-száz szobája volt a laknak, világgrázó fényben úszó. Az istállók márvánnyal vagynak bevonva. A vártemplom három alabástrom-oltárral és egy ezüstspú orgonával ékeskedik.«

Ebben a templomban nem tud imádkozni Arany János szerint a királyné. Olvasóját honn feledte.

- Eredj fiam, Klára! megtalárod a térdeplőn, ha nem, a dívánon.

Zách Klára elment, a királyné fivérének, Kázmér herceget, Lokietek Vladiszlav lengyel király fiát, aki gyalázatba ejtette.

Felbőszült e gaz csínyen, melyben része volt a királynénak is, az apa, Zách Felicián, s berontott éles kardjával a királyi termekbe,

ahol háznépével éppen ebédnél volt Károly király.

- Életed a lányért, Erzsébet királyné! - s felelte sújtott. A királyasszony sikoltva hátrítá el kezével a vágást. Négy uja leesett.

- Gyermekekéért gyermek! - ordítá a feldühödött főúr és a királyfiaknak rohant.

De szerencsére felugráltak a király emberei az asztaltól s felkoncolták a derék ereget, mielőtt esetleg kárt tehetett volna a kis Lajosban, akiből Nagy Lajos lett.

1335-ben olyan pompát látott Visegrádon, aminő még se azelőtt, se azóta nem volt Magyarországon. Kelet-európai értekezlet volt Károly királynál. Megjelentek: János a cseh király számos vitézével, III. Kázmér lengyel király a mesés fényű lengyel urakkal, Rudolf szász herceg, Boleslav liegnitzi és Vladiszlav lancritzi hercegek, bíborba öltözött csatlósokkal, úgyszintén a német lovagrend meghatalmazottjai: Hadi játékok - s udvari ünnepélyeknek nem volt vége, hossza. A castelai püspök ilyen nyilatkozatra fakadt: »Aminő Visegrád, olyan csak a paradicsom lehet.«

Visegrádon tartották királyaink, ami a legföltettebb javuk volt: a koronát és a kényes rabjaikat. Ide tette fogságba I. Lajos a Nápolyi hercegeket, Mátyás király pedig a Podjebrád cseh király fiát és Vitéz János esztergomi érseket.

Sőt úgy is esett, hogy ahol a korona volt elcsukva lakattal, oda került maga a koronás fő is, lakat alá.

1401-ben, április 28-án, Budán a rendek Zsigmond király elé járultak, szemére hányván törvénytelenléseit.

- Hát mit akartok velem tenni? - vágott közbe türelmetlenül Zsigmond, elunvva a hosszadalmas panaszkötevényeket.

- Fogollyá teszünk - mondá a nádor.

- Itt vagyok, fogjatok meg, de ne beszéljétek annyit.

Így került a visegrádi fogságba Zsigmond, ahol egy félszázad előtt rútol bántak el a szegény II. Károlyval, kit a Forgách Balázs csákányütéseitől vérbe fagyva, félig holtan szállítottak Budáról Visegrádra.

Erzsébet királyné a rabhoz küldé udvari orvosát, hogy az mindennap küldjön csatlóssal Budára üzenetet a sebesült hogylétéről.

»Sebei nem gyógyulnak. Nem él meg.« - Ez volt az első üzenet. A második, harmadik üzenet is ez volt, csak napok múlva fordult meg a dolog. »Sebei gyógyulnak. Megél.« A szegény doktor, aki nem értett a politikához, komolyan vette a maga gyógyítását, meg sem álmodhatta, hogy most már éppen azért nem él meg. Egy éjjel megfojtották börtönében.

Mátyás halála után, mint minden, Visegrád is hanyatlani kezdett. Ulászló alatt elpusztult a négyszáz szobás palota. II. Lajos már csak annyira becsülte, hogy egyik szeszélyes percében 1518-ban odaajándékozta - a szakácsnéjának.

Nimbuszát veszté a főszeles fellegvár is. A két következő zavaros században sokszor cserélt urat ő, a »bevehetetlen«. Hol elfoglalta a török, hol ismét visszavették tőle. Éppúgy vándorolgotott, mint az apró pipogya várak, míg végre I. Leopold, mert bizony öfelségének nemigen telhetett a magyar várakban valami nagy öröme, kiadta a rendeletet, hogy »szét kell hányni Visegrádot«.

Képirás (26.)

Retteghy Margit szeméből nem közönséges intelligencia csillog, sima homloka pedig nyilvánvalóan mutatja, hogy a tiszta és fehér homlok mögött van valami szokatlan és érdekes

Egy csodálatos női arc Ali rózsakertjében

Szokatlan, furcsa, és egymáshoz egyébként nehezen illeszthető embereket kötnek össze olykor az apró kis rejtett történetek, amelyeket nem mesélnek úton-útfélen, nem terjednek szájról szájra, ellenben diszkréten mégis megbújnak más, központi tekintet, sokszor talán fontosabbnak is vélt cselekményszálak, történetfüzerek árnyékában. Sokszor nem is gondolnánk, hogy a bennük feltűnő nevek akár egy lapon – egymás mellé sorakoztatva a rovátkákban – említhetők lennének. Egymástól annyira idegeneknek sejtjük őket. Egy kicsit ilyen a mára felettébb sajnálatos módon a köztudatunkból is jószerivel kikopott, elfelejtett színész – akinek nevét a Magyar Színházművészeti Lexikon sem jegyzi, de nem említi a Wikipédia sem –, Retteghy Margit története is.

„Téli éj. A sötétségben hull a hó. Hullong nagy pelyhekben, némán, szünetlenül. Két lépésnyire nem látni.

És a sötét havazásban egy ember botorkál. A feje a nyaka közé van húzva. Se kalap, se süveg rajta, se télikabát. Megy-megy, mint a részeg. A hó a hajára hull és olvadoz rajta. Rogyadozó inakkal botorkál a hóesésben, az útrejtő éji világban.

De im megdöbbenve áll meg: a sötét magasban, a hullongó pelyheken át, öles nagyságu, kékesfehér kereszt világlik feléje” – Gárdonyi Géza (1863–1922) nyitó sorai ezek az Ali rózsakertje című elbeszéléséből, amely a Messze van odáig című kötetében jelent meg.

A történetet Damó Oszkár (1886–1927) dolgozta át dialógusokra, és írt belőle izgalmas forgatókönyvet. S ugyancsak ő volt az, aki 1913-ban – immár a film rendezőjeként – Kunduradsi varga feleségének szerepét Retteghy Margitra osztotta. Ez még csak a második filmje volt az akkor huszonhét éves rendező-

nek, aki az előző esztendőben lett az Astra Filmgyár főrendezője. Habár 1914-től haditudósítói munkát végzett, túl sokat mégsem utazgatott a kontinens harcterein, ugyanis 1915-ből két alkotást is találhatunk a filmográfiájában: a Göre Marcsa lakodalmát és a Barlanglakókat. Tehát, ha ezeket is volt ideje rendezőként leforgatni, vágni és pátyolgatni, akkor túl sokat harcközélen, frontközélen nem nagyon lehetett.

Pályafutásnak is szokatlan volt ugyanebben az időszakban Retteghy Margité, akit száz évvel ezelőtt, az 1916. május 25-i számához választott címlaplányának a Színházi Élet című lap. A huszonkettes számozású kiadvány tulajdonképpen tematikus szám volt, amelyben a buda-temesvári társulat kapott bemutatkozási lehetőséget. Ennek volt kiemelkedő, megbecsült tagja Retteghy Margit. Első helyen említette őt a lap szerzője is a hevenyészett, ötletszerű felsorolásában: „...a népopera esték megmutatták és most már néhány budai este is megmutatta, hogy milyen társulata van az idén Budának és Temesvárnak. A legjobb és legtehetségesebb nevek sorakoznak itt egymás mellé. Ötletszerűen, ahogy eszünkbe jutnak, soroljuk fel őket röviden. Retteghy Margitról e számunk más helyén esik szó...” Ezen a bizonyos más helyen pedig ezt olvashatjuk a művésznőről: „E héten a címlaldalon egy feltűnően érdekes és intelligens női arcot lát az olvasó. A legtöbb ugynevezet beauté-arcnak az a hibája, hogy nem mond semmit. Ez a bájos és finom arc sokat mond. Szép szeméből nem közönséges intelligencia csillog, sima homloka pedig nyilvánvalóan mutatja, hogy a tiszta és fehér homlok mögött van valami szokatlan és érdekes. Pályafutásnak valóban szokatlan és érdekes a Retteghy Margit pályafutása. Regénynek is romantikus az ősi

familiából származó erdélyi gentry-leány története, aki serdülő bakfis korában figyelemreméltó novellákat írt a kolozsvári és fővárosi lapokba. Aki ezeket az írásokat olvasta, figyelni kezdett: itt egy érdekes egyéniség indul. Most Sebestyén Géza buda-temesvári színtársulatnak a tagja. Néhány alakítása so-kaig emlékezetes lesz Temesváron. Az »Egy test, egy lélek«-ben, a Táncozó címszerepében, a Tájfun Kerner Ilonájában, a Boszorkányban, mint Zoraya pompás alakításokat adott. Most a budai közönség előtt fogja megmutatni, mit tud. De tudomásunk szerint ősszel már nem megy vissza Temesvárra. Egy pesti színház itt fogja marasztalni.”

Retteghy Margit a kor körülrajongott színésznője volt Budapesten is, arcképét képes levelezőlapokra nyomtatták, amelyek némelyike még ma is rendszeresen feltűnik internetes aukciókon. Írt, játszott színpadon és filmen egyaránt, sokoldalú tehetségként ismerte meg őt a publikum, távolról sem meglepő hát, hogy olyan nevekkel hozta össze a sors életében, akikről így, száz esztendő távlatából talán nem is gondolnánk, hogy valaha is találkozhattak vele, vagy keresztezte volna egymást az életútjuk. Az első világháború, vagyis a Nagy Háború időszaka volt azonban 1916, amikor az őt ábrázoló fotográfia megjelent a Színházi Élet címlapján, szinte természetesnek mondhatjuk tehát, hogy az újság hetedik oldalán így kesergett – panaszát mégis humorba ojtva – rimbe szedett kis szöszszenetében egy meg nem nevezett poéta: „Egy táncosnőtől ilyen / Levelet kapok: / Szövet, posztó, selyemhiányról / Írnek a lapok. / További anyagpótlásra / Nincsenek alapok. / Ezen alapok / Miatt azon nézetem vagyok, / Hogy hetente kétszer / Le-gyenek ruhamentes napok”. (SZPA)